

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Szerkesztő, közönség és postai kézbesítés a XVIII. században.
A XVIII. századbeli magyar újságok Pozsonyban, Révkomáromban és Bécsben jelentek meg, nyugati magyar városokban, vagy még nyugatabbra, Ausztriában, távol az előfizetők, az olvasóközönség túlnyomó többségétől. Az ország keleti szélei többnapos postaút távolságra voltak a hírlap megjelenésének helyétől s az újságok több helyen csak egy héttel megjelenésük után érkeztek meg az erre lakó előfizetőkhez. A levelezés nem volt olyan egyszerű, mint ma, a levél feladásától a kézbesítésig szintén napok teltek el. Drága is volt. Ezért a szerkesztő nem nagyon erőltette meg magát magánlevelek írásával, hanem sommásan, az újságban intézte el az előfizetőkkel, olvasókkal felmerülő ügyesbajos dolgait.

Az újságot ebben az időben még nem szállították házhoz. Bécsből, Pozsonyból vagy Pestről kurír, lovaslegény, vagy a postakocsi vitte el az új számokat s letette a nagyobb városokban a postahivatalnál, vagy azoknál a papoknál, tanároknál, kereskedőknél, könyvkötőknél, esetleg egyéb iparüzőknél, akik könyvek, újságok megrendelését és kézbesítését vállalták. Innen küldöncök, vagy a városban járó szekerek továbbították a falukba, tanyákra a legfrissebb híreket tartalmazó újságot az előfizetőknek. Az expedícióval, előfizetéssel és a lapterjedelemmel kapcsolatban gyakoriak a szerkesztői üzenetek, legtöbbször kedélyes, tréfás megfogalmazásban, sőt olykor versben is. A *Magyar Kurír* szerkesztője, ESZTELNEKI SZACSVAY SÁNDOR 1791-ben a következő rigmusban emlékezteti kötelezettségükre előfizetőit:

Kedves Deres, jó Paripám még ma végy hátodra!

Már Pénteken ujj Patkókat veretek lábodra!

'S tsak azokhoz viszel kurirt Kik ujra fizettek,

'S hat hónapi hirt hordozó szolgálatba vettek.

(*M. Kurír* 1791. 50. sz. 771. l.)

A következő év végén ekként sürgeti meg, alázatosan és tapintatosan a hátralékos előfizetési díjakat:

„(N. B.) A' Deres a' maga hátra maradott abrakjáért instálja a' maga 1792-dikben vólt Urait, kiket hanem [!] elég hiven szolgálhatott, engedelmet kér.“ (U. o. 1792. dec. 28. 1642. l.)

(U. o. 1791. 50. sz. 771. l.)

Június és december végén rendszerint van az utolsó számokban figyelmeltetés az előfizetési díjak beküldésére:

„A' Mercurius' nagy érdemű Olvasói ne felejtkezzenek-el a' jövő ujj esztendőre is az iránta való rendelést a' már mászszor meg-magyarázott módok szerént jó idejénn meg-tenni, hogy δ is annál jobb móddal hozzá készülhessen kötelességének folytatásához. ... P. D.“ (B. M. Mercurius 1796. dec. 6. 1480 l.)

„Jelentés. A' kik sem ζ forintal, sem leg alább egy pár sor jelentéssel, a' Merkurt magoknak még a' jövő fél esztendőre ki nem parantsolták: δ azokhoz nem fog már többször bé-köszönteni bátorzkodni. Pánczél Dániel.“ (U. o. 1796. dec. 30. 1568 l.)

„Mint-hogy ezenn fél esztendő, a' tegnap bé-állott Junius utolsó napjával bé-végződik: a' Merkur a' jövő fél esztendőre is ajánlja mindeneknek a' maga hiy szolgálattját. A' bére a' Merkurnak, és fél esztendei bére' felküldésinek módjai, most is azok, a'melleyek eddig vóltak. P. D.“ (U. o. 1797. június 2. sz. 666 l.)

„Azok, a' kik a' már egyesített Magyar Kurir és Mercurius Erd. Olvasói közzül, azoknak fél esztendei taksáját még akkorág is ki nem fizették, bizodalmasan kérettetnek általunk, hogy azt minél előbb küldjék fel az ide való Tsászári leg főbb Posta Hivatalhoz, jól meg-fontolván, hogy azoknak nyomtattása és postán való küldözttetése, nekünk magunknak is nagy költségünkbe kerül.“ (U. o. 1798. június 29. Nro 51. 792 l.)

PÁNCZÉL DÁNIEL 1797-ben azzal fenyegeti meg előfizetőit, hogy „a' Merkur azoktól, a' kik a folyó fél esztendei bért még néki meg nem fizették, maga személylyesen szándékozik kinél-kinél fel-szedni. P. D.“ (U. o. 1797. ápr. 7. 428. l.)

Az előfizetési díjak beküldése s a szerkesztőséggel való levelezés módjára a következőképen oktatta ki előfizetőit:

A' Merkur — az Olvasóihoz.

„Utolszor repitvén ma a' Merkur a' múlt fél esztendei adresek alatt a' maga Ujjságát, leg értelmesebbenn akarta még egyszer azt meg-jegyztetni mindenekkel, hogy a' kik hozzá írni méltóztatnak, a' következők két módokat meg-tartani ne terheltessenek.“

„Iször. A' kik fél esztendőnként szoktak ζ forintokat a' Bétsi fő Postahivatalhoz a' Mercuriusért fél-küldeni, azokat csak ez alatt az adress alatt küldhetik:

An

die K. k. Oberst-Hof-Postamts-Zeitungs-Expedition pro
Magyar Merkur

beschwert mit ζ fl.

a Wien.

mert külömbenn, sem a' Bétsi fő Postahivatal, sem a' Merkur nem tehet rolla, ha el-vész a' pénz. Illyen módonn nem is kell egy versben ζ Forintoknál többet fel-küldeni.

2szor. A' kik vagy magános dologbann vagy correspondentziaképpen, vagy akar mi egyéb végre tudositást tesznek hozzám, ilyen *adrest* irjanak a' levélre:

Pántzél Dánielnek, a M. Merkur Irójának

a Wicn.

A' kik az Ujjság' ki-parantsolása' dologbann egyéb rendet tartanak: azokrol most nem szükség emlekezmem. (a B. Magyar Mercurius 1796. július 5-i számában a 772, 773 lapok közé kötött, csak az egyik oldalán nyomtatott, egy leveles nyomtatvány.)

A tévesen, vagy hibás címmel küldött lapszámok ügyét a következő kedélyes üzenetben intézi el a szerkesztő:

„N. B. — Meg-eshetik, hogy az én *Mercuriosom* történetből olyan Urak és Aszszonyságokhoz is megyen, a' kiknek ő nem kell, másokhoz pedig, a' kik talám jobb szivvel el fogadnák, az ő titulussaiknak nállam nem léte miatt, el nem mehet. Ezen hiba ellen már most *Juliusig* nem lehet egyéb orvosság, hanem hogy az elsőbkek igazítsák-el ajtójuk előll, had induljon házról házra, mint a' falu-botja; a' második rend-beliek pedig küldjék kezemhez titulusaikat.“ (*Bétsi Magyar Mercurius* 1793. máj. 7. 64. l. a lapszámozás el van tévesztve s helytelenül 94-nek van szedve!)

Megtörtént, hogy a szerkesztők különféle akadályok: hírhíány, ünnep miatt nem tudták megtölteni az újságot s ezért a szokásos terjedelem, általában nyolc (kis nyolcadrét) oldal helyett hat, vagy négy oldalt adtak. Ilyenkor a szám végén néhány sorban magyarázatát adják a csökkent terjedelemnek:

„NB. — Hogy most tsak 6 levél újságot viszen a' Mercurius, legfőbb oka az, mivel ennyire, minden betsületesebbke hírei le-tértenek.“ (*B. Magyar Mercurius* 1794. LXXII. sz. szept. 9. 1118. l.)

„NB. — A' múlt Posta naptól fogva olyan kevés újságaink érkeztenek, hogy az az Ujjság-író lehetne az Olvasóknak leg nagyobb alkalmatlanságára, a' mellyik ezeket ma egy egész Árkusnak el-olvasásával terhelné.“ (U. o. 1794. LXXXI. sz. okt. 10. 1250 l.) [E szám terjedelme 4 levél.]

A' mostani Lengyel hir-adások tsak szó-szaporítások — a' Német országí Posta is még ma el nem érkezett — szót szaporítani pedig, tsak azért, hogy az Árkus teljék, nem akarunk — ez az oka, hogy ma ilyen kevés újsággal szolgálhatunk. P. D. (U. o. 1794. XCI. sz. nov. 11. 1374 l.) [E szám terjedelme 4 levél.]

„Ma, tegnap, és tegnap-előtt, a' Fárságnak 3 utolsó napjai lévén, a' Merkur' betű-szedői protestáltak, hogy a' bé vett jó szokást nekik is meg kell tartani — mellyre nézve dispensáltak most magokat az Árkus felétől — azt mondván, hogy ehez még elég idő lesz: de Hushagyó-ked, nem lesz több az időnn. Pántzél Dániel.“

Az 1787. június 2-án megjelent *Magyar Kurir*-ban ESZTELNEKI SZACSVAY SÁNDOR felhívással fordul közönségéhez. Felhívásának a címe: *Mit akarok mondani?* Ebben elmondja, hogy drága abrakkal él Bécsben a *Kurir* vas-derese, „s hát még maga mit fog falatozni, ha szemit előre ki nem nyitja? Már a' Bétsi Kurir első esztendeje felének éppen farka felé járván, meg-engedik, azt itélem, a' Kurir Erd. Olvasó Urai 's Asszonyai, hogy én is ama híres Római Fiskális Prokátorral Ciceróval edgy két szóval a' magam názáról oráljak, és hogy a' fél-lábra sántító Deresnek a' Magyar haza' utjain el-romlott patkói meg-ujjittassanak, nyersen ki-mondjam, a' mit akarok“. S elpanaszolja, hogy újságjaink még eddig mind nyomtatásukat, mind „kedvetlen“ írásukat tekintve, oly gyengék voltak, hogy ő sokszor a szobából is szégyelt ki-lépni, azt képzelvén, hogy olvasói kinevetik. A címzése, „a' Posta gráziájából“ oly hibáson nyomattak, hogy a sok baj miatt „a' természet maga, ideje előtt, bé... hajporozza“ fejét“; de minden dolog idő-vel érik meg. S hogy bécsi szokás szerint ő is csak író, újságíró legyen, a kiadói teendőket elhárítja magáról s ezentúl valamint a német újsá-goknak, úgy a *Kurir*-nak az expedícióját is a bécsi főposta fogja intézni. Felkéri tehát a nemes magyar publikumot, hogy minden zavar elkerü-lése céljából mindenki vagy deák, vagy német nyelven a bécsi posta-hivatallal levelezzen és titulusát, az újságért járandó pénzzel együtt, jóidején adja a postamester urak kezébe, rekomendálva („posta szó“). Mert noha a postahivatalokban feladott pénzért nem áll is jól az aera-rium, a sajátjáért mindenkor jól áll: már pedig az újságért küldendő pénzből minden öt forintból kettő az aerariumé lévén, az el nem vesz-het. A *Bétsi M. Kurir* megindultakor az előfizetők „mingyárt olly feles számmal valának, hogy az erre tett költséget jóval meg-haladták volna“, de — százegynehány levelek ára még mindig nem folyt be s a félesztendő végén ezekért SZACSVAY-nak le kell tennie a 2 forintokat s ha a hátralékosok addig nem fizetnek, ő nemcsak a sajátját vesztene el, hanem rá is fizetne. Ennek ugyan jó részt a Pozsonyban az előző év-ben hirdetett, de meg nem indulhatott *Kurir* az oka, mert a publikum a pénzt Pozsonyba felküldvén, részben a postának, részben TALLYAI DÁNIEL kezéhez, e pénzért újságot követelnek. Pedig a pénz némely erdélyi postahivataloknál még mindig ott hever. Felkéri tehát az erdélyi olvasókat és az erdélyi postamestereket, hogy „az efféléknek el-hárításokkal könnyebbítsék a' szegény Kurirnak nyergét, hogy le-hessen a' Nemes Magyar Publikumnak holtig hiv szolgálja Esztelneki Szatsvay Sándor“.

1793-ban PÁNTZÉL DÁNIEL intéz hosszú „Hir-adás“-t „A' Magyar Merkurius nagy érdemű Olvasóihoz“.

„Siető lépésekkel közeledik, érd. *Olvasóim!* a' maga végéhez, ezenn maga nemébbenn egyetlen-egy ezer hét száz kilentzven harmadik esztendő-is: a' mellyről a' történt dolgoknak írói még valaha reszkető pennákkal fognak jegyzéseket tenni“, — írja PÁNTZÉL DÁNIEL a *B. Magyar Mercurius* 1793. nov. 15-i számában. „S Hát az én Merkuriosom el-felejtkeznek e' a' maga kötelességéről? Eppen nem!“ — folytatja az újévi foglalatosságokról szóló elmélkedések után. „Mihellyest ezen seprején levő esztendő-beli pályáját ki-repülte, azonnal ujj erővel, ujj készséggel, és szorgalmatossággal fogja, a' maga ujjság írói, fő Postamasteri, fő Postilioni, 's ki tudná elő számlálni, még mi-némű hivataljait, folytatni.“

A továbbiakban elmondja PÁNTZÉL hogy a „Merkurius szárnyainn“ két darab toldalékot is küldött az előfizetőknek, „egy Muzsát“ és „egy Bibliotékát“ és az a szándéka, hogy az esztendő hátralevő részében még küld „vagy két darabot“ belőlük. Hosszasan mentegetődzik, hogy ezeket a mellékleteket, vagy amint ő nevezi, toldalékokat miért nem küldte rendesen ebben az 1793-i esztendőben: ... „három hónapokig tartott terhes betegségem“ ... „a' Bibliotékának folytatásához sok privát levelezések kívántatnak“ — s meglegedett azzal, hogy az újságot, t. i. a Merkuriust megírhatta. A másik ok volt a könyvnyomtató műhely alkalmatlan állapota. A „régii magyar könyvnyomtató“ műhelyben nyomatta újságját s mindenki láthatja, „melly majd olvashatatlan betűkkel legyenek némellykor nyomtatattva. E' miatt azt a' két darab mustrául előre ki-botsátott Toldalékot is, idegen könyv-nyomtató házbann kéntelenittem nyomtatattni. A' mellyet így sokáig (két felé futkosni kívált beteg embernek lehetetlen lévén) nem folytathattam: elhagyni pedig azt a' helyet, a'hol ujjságaimat [a B. M. Merkuriosom] előbb nyomtatattni kezdettem, ilyen hirtelen tsak *Contractusunk* sem engedte volna.“

Megtudjuk aztán, hogy a nyomdással új „kötésre“ lépett és újévtől kezdve már nemcsak a toldalékokat, azaz a *Muzsát* meg a *Bibliotékát*, hanem a *B. Magyar Merkuriosom* is „ujj és szép betűkkel“ fogja nyomtatni. De persze nem tud adni minden újságszámhoz toldalékot, csak azt ígérheti előre, hogy ezentúl gyakran fog *Muzsát* és *Bibliotékát* küldeni.

A „Hiradás“-nak nevezett cikk voltaképen előfizetési felhívás. Meg is mondja, hogy „ezen tudósításomat azért botsátottam illyen 'dejénn széllyel, hogy érd. *Olvasóimat*, a' kik az én szolgálattal meg-elégedvén, ezzel tovább is élni kívánnak, arra vehessem, hogy az én ujjságaim iránt, a' mennyiben lehet, idején méltóztassanak rendelést tenni.“

Az újság expedíálásával és kézbesítési körülményeivel sem a közönség, sem a szerkesztő-kiadó nem volt megelégedve s ezért most PÁNTZÉL DÁNIEL „az újságok rossz és rendetlen járásának jobb rendbe való szedhetésére“ különféle tanácsokat ad az érdemes olvasóknak: pontos titulusaikat, azaz címeiket küldjék föl a bécsi főpostahivatalhoz, azok, akik egy félévnél hosszabb időre szándékoznak előfizetni, értesítsék őt előre, hogy ő is nem fél, hanem egész esztendőre nyomassa ki a titulusokat, kópertákat; azokban a helységekben, „hol vagy a' Posta Státiótól való távol létel, vagy pedig némelly Postamester Uraknak hidegségek miatt, az ujság iránt való rendelésnek megtétele a' közönséges mód szerint meg nem eshetik: én ezen akadálynak el-háritására egyéb módot nem láthatok annál, hogy érd. Olvasóim az ilyen helykekről is, egyenesen engemet magamat tudósítsanak... és én... ezeknek számokra is egészsz esztendőre való titulusokat nyomtattatván, érettek a' Bétsi fő Posta hivatalnak a' 4 forint posta-pénzt egészsz esztendőre bé-fizetem, azzal a' jóreménységgel, hogy ezek az esztendőre kívántató 10 forintoknak hozzám való fel küldésére egy egészsz esztendő alatt valami módot tsak tanálhatnak, vagy pedig az Országban, oda, a' hová énkivánni fogom, le-tehetik“. Tehát nem baj, ha nem küldik be előre a pénzt. Elegendő a tudósítás, a megrendelés. A pénzt beküldheti a megrendelő akkor, amikor ismerőse utazik föl Bécsbe. Az évi 4 forint postaköltséget a szerkesztő előlegezi. Megígéri PÁNTZÉL DÁNIEL azt is, hogy többé nem lehet panasz az újságoknak mocskosan érkezése miatt, aminek az volt az oka, hogy ezek az újságok addig „már nehány kezeken meg-fordultak“. „Hogy ennek elejét vehessük, erre egyéb eszközt nem látok, hanem, hogy az ilyenek az egészsz esztendőre, 10 forint helyett fizessenek 11-et, és ekkor a' magok ujságaikat a' Bétsi Ts. K. fő Posta hivatalnak petsétje alatt fogják venni, a' melly petsétenn ezen betük W. O. H. P. A. Z. E. olvastatnak, mellyek ezt tészik: Wiener-Ober-Hof-Post-Amts-Zeitungs-Expedition.“

A továbbiakban a hiányzó számok reklamálására biztatja előfizetőit és figyelmezteti őket, hogy a *Múzsát* és a *Bibliotékát* tegyék el és az ezután megjelenendőkkel együtt köttessék be.

Végül a hátralékos előfizetési díjakról szólván, azt írja, „hogy én ugyan nem igen emlékezem, hogy nékem... valaki valami fizetéssel tartoznék“, mégis akadhatnak ilyenek. Ezeket felkéri, hogy a pénzt most ne a postahivatalhoz, hanem egyenesen hozzá irányítsák, mert ő már elszámolt a postahivatallal, „a' Posta bért minden kópertákért lé-fizette“. A régi *Magyar Kurir* követeléséből eddig hozzá, mint a *E. Magyar Merkurius* szerkesztőjéhez „senki még eddig egy krajczárt sem küldött“, tehát rajta ne keressenek semmit.

Az utolsó kikezdésekből nyilvánvaló, hogy könyvelésük a lapoknak ebben az időben nem volt, — vagy ha volt, nem volt pontos. A kassza a mellényzsebben volt: ide folyt be minden bevétel, innen történt minden kifizetés. Ezért a lappéldányszámokról e korból fennmaradt adatokat nem szabad pontosaknak tekintenünk. Az ekkori példányszám-adatok valószínűtlenségére egyébként már rámutattam. (Vö. *MKSzle* 1941. I. 35. l.)

Ilyen és ezekhez hasonló, hosszabb-rövidebb szerkesztői üzenetek, amelyek a lapterjesztéssel, előfizetéssel, postai expedicióval és kézbesítéssel, reklamációval és a szerkesztőségi adminisztrációval kapcsolatosak, úgyszólván minden félév végén megjelentek XVIII. századi hírlapjainkban. Szaporíthatnók számukat, de azt hiszem, a fennebb közölt adatok elegendő tájékoztatást nyújtanak a XVIII. századbeli lapterjesztésről, a szerkesztő, posta és közönség viszonyáról.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Vidéki könyvtáraink középkori kódexei. Kutató utazásaim során¹ 56 könyvtárt látogattam eddig meg. Bár elsősorban liturgikus kézirataink katalogizálásával foglalkozom, mellékesen a *Codices Hungarici* részére nyelvemlékeket is keresek, a római *Commissio omnibus operibus J. Duns Scoti ad fidem codd. edendis* számára pedig a jeles filozófus műveit is, meg liturgikus nyomtatványaink lelőhelyeit is újabb példányok megtalálásával gyarapítom. Így elég széles a vizsgálódás területe. Talán nem lesz érdektelen egy-két szóval tapasztalataimról beszámolni.

A legelső, ami feltűnik, minden, legeslegtöbb esetben tapasztalt előzékenység mellett, a vidéki nem nyilvános jellegű könyvtárak *szörnyű rendezetlensége*. Jobb vissza nem emlékezni ezekre a látványokra, mikor ócska pléhmosdótálak, elaggott Biedermeier-garnitúrák roncsai között kell a könyvekhez való előnyomulást megkísérlni. Azután a hozzánemértés, amit minden buzgalom mellett tapasztal az ember! Hány helyen kap az ember ilyen válaszokat: „A könyvtár épen rendezés alatt áll!” — „A könyvtárt rendezni kellene!” — „Ezt a könyvtárt saját szisztémám szerint rendeztem!” Hányszor hallja az ember, ha valamilyen kézirat vagy értékes régi nyomtatvány után érdeklődik s annak bibliografiailag is nyilvántartott számát mondja: „Kérem, az a szám már *nem érvényes!*” Persze, mondani sem kell, hogy az „érvénytelen” jelzetet jobb ügyszó méltó buzgalommal tüntették el, tudok rá példát — horribile dictu —, még a régi kataló-

¹ L. erre nézve: Esztergomi könyvtárak liturgikus kéziratai, Pannonhalmi Főiskola Évkönyve 1941, 86. l.

gust is megsemmisítették. Tessék ilyen körülmények között 20—30 ezer kötetes „rendezés alatt álló“ könyvtárban esetleg néhányleveles könyvecskét megtalálni és identifikálni. Pedig kisebb könyvtárnál semmi értelme, hogy modernebb (pl. folyószámos) jelzetre térjenek át; e helyett inkább szakkatalógusok készítését lennék el Budapesten, ahová nagyon sokan járnak közülük. Kívánatos volna, ha fővárosi és vidéki mintaszerű nagy könyvtáraink (pl. az egyetemi könyvtárak, a szegedi Somogyi Könyvtár) készséggel állanának rendelkezésre, hogy ilyen irányú szaktanácsokat adjanak.

Mert *hibetetlen értékek* lappanganak még éppen nehezen hozzáférhető, kisebb, nem nyilvános jellegű könyvtárainkban. Rendszeres szakkatalógusok, repertoriumok készítése, ezek közzétévése, meggyőződésem szerint, sok meglepetést okozhatna. Így csak tapogatózás, amit végez az ember. *Kalocsán* pl. a Főszékesegyházi Könyvtár birtokában 50-nél több középkori kézirat van (kódex), emlékezetem szerint több orvosi kézirat van közöttük, mint a Széchényi Könyvtárban található. A későbbi kéziratok közül is történeti szempontból érdekes, fontos dolgok volnának találhatóak; emlékezem pl. egy győri polgár naplójára, melyet Győrnek 1594-i török ostroma alatt írt.² *Szegeden* (Alsóváros, Ferencesek Könyvtára) egy kódexet tartottak nyilván:³ JENEI PÁL breviáriumát (helyesebben lectionarium chori 1454-ből), valójában hat kódex található. A *Gyöngyösi ferences könyvtár* értékét mindenki ismeri, elég a *Gyöngyösi Kódexre*, a *Gyöngyösi gloszszákra* (MELICH JÁNOS), a *Gyöngyösi Toldalékra* (ALSZEGHY ZSOLT) hivatkoznom. De mit tárhatna még föl a rendszeres kutatás, azt senki sem sejtethi, öt kódex, 298 ősnymotatvány, többszáz XVI. sz.-i könyv vizsgálatában. 1462-es Biblia-incunabulumukért 300.000 pengős ajánlatot kaptak; természetesen semmit sem adnak el. *Marosvásárhelyen* a református kollégium — mintaszerűen vezetett — könyvtárában egy kolligátum van; ebben egy XV. századi csillagászati kódex és két ősnymotatvány társaságában egy XVI. századi zenei kompozíció 19 levele húzódik meg. Tekintve, hogy a könyvet 1573-ban Marosvásárhelyen kötötték, a négyzólamú kompozíciókat (Salve Regina, Magnificat, ünnepi motetták) a XVI. század első felében Erdélyben írták le. Zenetörténéseink bizonyára érdeklődhetnek a lelet után. Nagyon kívánatos volna, ha a Széchényi Könyvtár az ilyen értékes emlékeket fényképmásolatban őrizné, hogy esetleges pusztulása eseté-

² Nr. 25287 kolligátum 4. része: „Memorial Verzeichnus dissen Anfang in u. nachher die ganze Zeit über der Belegerung Raab.“ (MICHAEL LEO 1594.)

³ [KAIZER NÁNDOR] Index librorum s. XV. et XVI. Bibl. P. P. Franciscanorum Szegedini, Bpest, 1930, p. 3.

ben is megmaradjon. Ugyanígy fel kellene mikrofilmre venni az összes kéziratokat, melyek a zseniális BOLYAI FARKASTÓL maradtak reánk s ugyanabban a kollégiumban találhatók. A *Teleki-thékában* APÁCAI CSERE JÁNOS Enciklopédiájának — tudomásom szerint — egyetlen példányát őrzik; ezt is meg kellene fotokópiában rögzíteni. — A *soproni* Városi Levéltár mintegy 243 középkori kódex töredékét őrzi. HÁZI JENŐ ezeket mind kikutatta az óriási, példásan vezetett levéltárban; én meghatároztam őket és jegyzéket készítettem róluk; a város vezetősége pedig igazán méltánylandó áldozatkészséggel a több mint 400 folióból álló gyűjteményt restauráltatja az Orsz. Széchényi Könyvtárban. Sopron középkori könyvtára így eléggé teljesen ismerhető majd meg. Egyes értékesebb foliók fényképmásolatban az Orsz. Széchényi Könyvtárban is megmaradnak; ideális az volna, hogy e magyar város könyvtárának összes maradványait meg lehetne ekként ismerni az említett könyvtárban.

Erre annál inkább is szükség volna, mert sajnos, *sok értékünk elpusztul*, eltűnik. BALLAGI ALADÁR pl. *Csíkсомlyón* még 1879-ben 10—15 középkori kódexet látott;⁴ én 1942. júliusában már csak összesen hármat találtam. Mindhárom székelyföldön készült: HUNYADI KELEMEN *Nocturnáléja* 1522-ből, (ezt említi BALLAGI egyedül, de tévesen 1422-nek olvasta a kolofón évszámát). A másik szintén HUNYADI KELEMEN alkotása: egy *graduale* 1524-ből — ezt eddig nem ismerték; éppen úgy, mint az anonym, gyönyörűen illuminált *Psalteriumot* sem. Elveszett a többivel együtt az 1882-ben még kiállított⁵ óriási, kézírásos, papírra írott *Graduale* is; ebben nagyon sok magyar bejegyzést olvasott CSONTOSI JÁNOS. — Másik tragikus esetet *Egerben* állapíthatunk meg (Főegyházmegyei Könyvtár). MICHALEK MANÓ szorgalmas, nagy pontossággal összeállított katalógusa⁶ akkora sorozat magyar *Missalé*-t sorol föl, amilyenhez fogható csak a Széchényi Könyvtárban található. Sajnos, egy sikkasztó könyvtáros kezén egy 1484-i *Missale Strigoniense* kivételével, valamennyi eltűnt. Pedig két olyan kiadás volt közöttük, melyről eddig nem is tudtunk.⁷ *Missale Zagradiense*, Vence, 1500 (két példányban is megvolt a katalógus szerint) és *Missale*

⁴ MKSzle 1879.

⁵ Könyvkiállítási Emlék, Budapest, 1882. nr. 60. CSONTOSI JÁNOS annyira részletesen leírja, hogy eltűnése — sajnos — egészen kétségtelen. A világháború román betörése alatt a kolostor hónapokig a derék szerzetesek nélkül maradt.

⁶ *Catalogus omnium Incunabulorum et Manuscriptorum Bibliothecae Dioecésanae Agriensis* (kézírásos).

⁷ Sem WEALE BOHATTA, *Catalogus Missalium ritus latini*, London, 1928, sem HUBAY ILONA, *Missalia Hungarica*, Budapest, 1938, nem említi.

Zagrabiense 1515. A *szombathelyi Herzán-könyvtár* öt kódexének⁸ eltűnését 18 év múlva állapították meg; egyik egy XIV. századi cseh nyelvemlék, négy pedig liturgikus kódex volt. RADÓ POLIKÁR

Egy vidéki közkönyvtár statisztikai rendszere. Amikor Sopron sz. kir. város közkönyvtárának statisztikai rendszerét ismertetem, azzal a célzattal teszem, hogy ezzel az utat egyengessem az összes vidéki közkönyvtárak statisztikai rendszerének egységesítéséhez. Ma minden könyvtár a maga — a helyi körülményekhez képest — jól bevált rendszerét használja; hogy azonban a vidéki közkönyvtárak működéséről teljesen tiszta képet nyerhessünk, ehhez szükséges volna a statisztikai rendszerek generális egységesítése. Ha tehát ismertetésemnek megvolna az az eredménye, hogy más könyvtárak is ismertetnék statisztikai rendszerüket, ezzel megtettük volna az első lépést az egységesítés felé.

Hogy a közkönyvtárak működési statisztikája mennyire fontos, azt nem is kell külön hangsúlyozni. A könyvtár munkájáról tiszta, áttekinthető képet csak a statisztikai kimutatások adhatnak. Ezek elkészítéséhez az első lépés az adatgyűjtés. A soproni városi közkönyvtárnál a statisztikai adatgyűjtés alapjául az olvasók nevével és számával ellátott tasakokban naponként összegyűjtött indikátorcédulák szolgálnak. Ezek alapján készül el a *napi* statisztikai kimutatás:

	olvasó	Magyar kötet:	Német kötet:	Összesen:						Olvasóterem				
Tudományos és ismeretterjesztő	Vers	Remekművek munkái	Modern és könnyű regények	Dezertív és kalandos regények	Folyóiratok	Ifjúsági munkák	Különtétele	Német és egyéb nyelvű kötetek	Angol	Francia	Olasz			

Az első sor első rovatába kerül a napi dátum; második rovatába az olvasók (könyvcserek) száma. (Itt meg kell jegyezni, hogy az olvasók (könyvcserek) száma feltüntetésénél máris eltérések mutatkoznak az egyes könyvtárak között; olyan is akad, aki így számolja az olvasókat: bejött a könyvtárba 1 olvasó, kilépett a könyvtárból 1 olvasó, az összesen 2 olvasó. Vagy másképp: beadta könyveit 1 olvasó,

⁸ L. PÁLINKÁS GÉZA, A szombathelyi püsp. könyvtár kéziratának, önyomtatványainak jegyzéke, 1893, 10—11 (kézirásos).

könyveket kivitt 1 olvasó, összesen 2 olvasó. Vagyis minden egyes olvasót (könyvcsere) kétszeresen számítanak, ami természetesen nem helyénvaló). A harmadik, negyedik és ötödik rovatban az alább következő rovatokban egyenkint és műfajonkint feljegyzett, elvitt kötetek összesítése talál helyet, mégpedig: magyarnyelvű kötet, német- és egyéb nyelvű kötet, összesen. A következő, keskenyebb rovatokban adódik össze a 2. sz. rovat olvasószáma, kisebb-nagyobb tételekben, amint az olvasótasakok begyűlnek. Az utolsó rovatban az olvasóterem látogatottságát tartjuk nyilván.

A második sorban az elvitt köteteket műfajuk szerint rendszerezük: 1. tudományos és ismeretterjesztő munkák, 2. versek, 3. remekírók munkái, 4. modern és könnyű regények, 5. detektív- és kalandos regények, 6. folyóiratok, 7. ifjúsági munkák, 8. különféle. Külön gyűjtjük a német- és egyéb nyelvű köteteket (melyekből az „egyéb nyelvűek” — angol, francia, olasz — még külön rovatot kapnak).

A napi statisztikai kimutatás adatait bevezetjük a *havi statisztikai összesítésbe*. Ennek már több rovata van: 1. nap (melyek összege kiadja a hó végén a könyvtári napok számát), 2. olvasók (könyvcsere) száma, 3. magyarnyelvű kötet- $\%$, 4. német- és egyéb nyelvű kötet- $\%$, 5. összes kötetszám, 6. az olvasók (könyvcsere) napi átlaga, 7. a kötetek napi átlaga, 8. a kereskedelmi könyvtár olvasói és elvitt kötetei (a közkönyvtár egyik letéte), 9. az olvasóterem látogatottsága, 10., 11., 12. angol-, francia-, olasznyelvű kötetek. A következő rovatok azonosak a napi összesítésnek azon rovataival, amelyekben a köteteket műfajonkint csoportosítjuk, azzal a különbséggel, hogy minden csoport mellett rovata van a százaléknak is. A havi összesítésben a százalékokat, valamint az olvasók (könyvcsere) és kötetek napi átlagát csak a hóvégi összesítés alkalmával számítjuk ki, írjuk be. A napi átlag kiszámítása úgy történik, hogy a második, illetve 4—5. csoport végösszegét a könyvtári napok számával elosztjuk. Ez a napi átlag a könyvtár forgalmának leghívebb és legérzékenyebb fokmérője.

A statisztikai szolgálat következő lépése a *havijelentés*, melynek adatai a statisztikai havi összesítés végösszegei a kiszámított százalékokkal; ezenkívül: az olvasódíjakból befolyt összeg, a beiratkozott olvasók száma és megoszlásuk foglalkozásuk szerint, végül a könyvanyag gyarapodása mű és kötetszám feltüntetésével.

Az olvasók foglalkozási statisztikájának rovatai a következők: 1. köztisztviselő, 2. magántisztviselő, 3. iparos, kereskedő, 4. altiszt, szolgál, munkás, 5. ipari és kereskedelmi alkalmazott, 6. egyetemi hallgató, 7. középiskolai tanuló, 8. szabad pályán működő, 9. pap, katoná-

tiszt, 10. háztartásbeli nő, magánzó, 11. gazdapolgár, 12. összesen. A hóvégi összegezésnél a százalék is kiszámítandó.

Félévkor — június végével — és év végén a havi kimutatások összegezését végezzük el. Példaképen szolgáljon a soproni városi közkönyvtár 1942. évi jelentése:

Fél- és kötetforgalom:

A közkönyvtár olvasói az elmúlt 1942. évben 293 könyvtári napon 40.652 esetben 111.203 kötet könyvet vettek ki; 1941-ben 35.136 esetben 90.804 kötetet. Az emelkedés olvasókban (könyvcserékben) 15.69%, kötetekben 22.46%. Az 1942-ben kivett 111.203 kötetből 82.483 kötet (74.17%) magyar, 28.720 kötet (25.83%) német és egyéb nyelvű volt. (28.608 kötet német, 63 kötet angol, 49 kötet francia.)

A napi átlag az év folyamán 138 olvasó (könyvcseré), 379 kötet.

Az olvasótermet 177 olvasó látogatta.

A kivett 111.203 kötet minéműsége szerint következőképpen oszlik meg:

tudományos és ismeretterjesztő művek	4.937 kötet,	4.44%
versek	405 „	0.36%
remekírók munkái	5.286 „	4.76%
könnyű és modern regények	67.280 „	60.50%
detektív- és kalandos regények	24.205 „	21.77%
folyóiratok	1.690 „	1.52%
ifjúsági munkák	4.475 „	4.02%
különléle	2.925 „	2.63%

Olvasódíjakkból 5.980.82 P folyt be.

Az év folyamán 1683 olvasó iratkozott be; foglalkozásuk szerint:

köztisztviselő	253	15.03%
magántisztviselő	98	5.82%
iparos, kereskedő	126	7.48%
altiszt, szolga, munkás	117	6.95%
ipari és kereskedelmi alkalmazott	115	6.89%
egyetemi hallgató	67	3.98%
középiskolai tanuló	319	18.94%
szabad pályán működő	51	3.03%
pap, katonatiszt	40	2.37%
háztartásbeli nő, magánzó	488	28.98%
gazdapolgár	9	0.53%

A könyvtár állománya az év folyamán 960 művel gyarapodott, 1048 kötetben.

A fenti adatok alapján nagyon szemléltető grafikonokat is lehet készíteni.

RADÓ ISTVÁN.

Magyar vonatkozású XIV. századi kéziratok a bécsi Nemzeti Könyvtárban. A következőkben három olyan magyar vonatkozású XIV. századi kódexre hívjuk fel a figyelmet, amelyek irodalmunkban mindeztideig ismeretlenek. Mind a három kézirat régebben Magyarországon volt.

A bécsi Nemzeti Könyvtár Cod. 15.019 (Suppl. 2438) jelzetű, ALDOBRANDINUS DE TUSCANELLA *Tractatus super duodecim articulos fidei* és *Tractatus super decem precepta legis* munkáit tartalmazó kódexe¹ 1492-ben Pécsen MARTINUS DE HUNGARIA ágostonrendi szerzetes birtokában volt. A két egyszerűbb iniciáléval díszített, 76 levélből álló quart-alakú kódexet Felső-Olaszországban 1319-ben készítette FRANCISCHINUS DE MONTESCILICE ágostonrendi szerzetes. A kódexet MARTINUS DE HUNGARIA saját költségén bekötötte, az egykori magyar kötés azonban megsemmisült. A kódex jelenlegi kötése a XVIII. századból való. A kézirat 76b lapján „Finitus est iste liber per fratrem Francischinum de Montescilice fratrum heremitarum ordinis Augustini. MCCCXVIII. die Mercurii quinto intrante septembri hora tertia per omnia benedictus deus“ olvasható. Ez alatt találjuk a későbbi magyar tulajdonosra vonatkozó bejegyzést: „Iste liber est religatus in pensis fratris Martini de Hungaria civitate Quinqueecclesiarum lectoris ordinis fratrum heremitarum divi Augustini licet inmeritum (?) Anno nostre salutis 1492“. MARTINUS DE HUNGARIA e könyve 1866-ban vétel útján jutott a bécsi könyvtárba.

Pécsről került nyilvánvalóan Bécsbe a Nemzeti Könyvtár Cod. 790. [Rec. 3034] jelzetű kódexe² is. Ez egy gazdagon díszített, III+132 levélből álló quart-alakú, XIV. századi bolognai kézirat: S. AURELIUS AUGUSTINUS *Flores super eius libros, collecti a Francisco Mayronio*, S. AURELIUS AUGUSTINUS *Liber de heresibus*, és DIONYSIUS AREOPAGITA, *Libellus de mystica theologia, accedit prologus Ioannis Saraceni ad Odonem*, S. *Dionysii abbatem* munkákat tartalmazza. A kódexet 1447-ben OTTÓ pécsi kanonok ajándékozta a bécsi Szent Dorottya ágostonrendi kolostornak, amint ezt az első lap bejegyzése tanúsítja: „Hunc librum flores beati Augustini continentem donavit dominus Otto canonicus Quinqueecclesiensis monasterio Sancte Dorothee Wienne Anno domini MCCCCXLVII.“

¹ HERMANN, JULIUS HERMANN: Die italienischen Handschriften des Dugento und Trecento 1. Bis zur Mitte des XIV. Jahrhunderts. 33—34 l. No. 29. (Beschr. Verz. der illum. Handschr. in Österr. Neue Folge V/1.)

² HERMANN J. H.: Die italienischen Handschriften des Dugento und Trecento 2. Oberitalienische Handschriften der zweiten Hälfte des XIV. Jahrhunderts. 114—115. l. No. 73. (Beschr. Verz. der illum. Handschr. in Österr. Neue Folge V/2.)

Végül ugyancsak magyar tulajdonban volt a bécsi Nemzeti Könyvtár Cod. 12.989 [Suppl. 13] jelzetű S. THOMAS AQUINAS *Secunda secundae* művét magábanfoglaló kódexe.³ Ez a 280 levélből álló s egy festett iniciálét tartalmazó kézirat HERMANN nézete szerint XIV. századi párizsi munka. A kódex a XVII. században a brünni karthauzi kolostor birtokában volt, az első lap egy bejegyzése szerint. A lap alsó szélén „Cart[usiae] Brun[ensis]“ olvasható, míg a lap felső szélén XV. századi írással „Ad leweld pertinet“. Ez utóbbi bejegyzés magyar vonatkozása a kitűnő HERMANN figyelmét elkerülte. Nyilvánvaló, hogy a kódex a NAGY LAJOS által alapított lövöldi karthauzi kolostoré volt. A kódex díszítését nem ismerjük. Nem lehetetlen, hogy egy franciás szellemben készült XIV. századi magyar munka ez. E kérdés még tisztázásra szorul.

BERKOVITS ILONA.

Decsy Sámuel újságnaptára. Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárában 1294. sz. alatt különféle hírlapmellékleteket tartalmazó kolligátum-kötet található. A kötet egyik darabja négy oldalból áll és a „Tudósítás“ címet viseli; az utolsó oldal írójának nevét is elárulja: „Írtam Bétsben, Pünköst havának 20. napján 1793. esztendőben. Doct. Decsy Sámuel“. A *Pannóniai Féniesz*“ szerzője, mint ismeretes, ennek az évnek elején vette át a *Magyar Kurir* szerkesztését, miután az beállítás miatt néhány hétig szünetelt; az előző szerkesztő, a kitűnő tollú SZACSVAY SÁNDOR helyébe békésebb természetű, kevésbé szókimondó embert kívánt a kormány. A *Tudósítás* első részében a szerkesztőváltozás okozta zavarok megszüntetéséhez kéri olvasói segítségét DECSY, ígéri, hogy a lap szétküldése gondosan fog megtörténni. Érdekesebb a kis nyomtatvány másik része, amelyben merész, új tervről ad számot az újdonsült szerkesztő. Bejelenti, hogy a következő, 1794. évtől kezdve évkönyvet szándékozik kiadni, ez a „*Magyar Almanak*“ címet fogja viselni, „amelly annyit teszen, mint Kalendárium, az is léssen annak eleje; de azután más hasznosabb dolgok is fognak abban elő fordulni“.

Ezek a „más hasznosabb dolgok“ azok, amelyek a legfeljebb kortörténeti szempontból érdekes naptárt különösen becsesteszik. Mert DECSY elgondolása szerint a kalendáriumon kívül statisztikai és földrajzi tudnivalókat, uralkodók, miniszterek, követek, továbbá a hazai egyházi és polgári tisztviselők címtárát tartalmazó *Almanak* az „újságoknak haszonnal való olvasására is szükséges“. „Most már — így

³ HERMANN, J. H.: Die Westeuropäischen Handschriften und Inkunabeln der Gotik und der Renaissance (mit Ausnahme der Niederländischen Handschriften) 2. Englische und französische Handschriften des XIV. Jahrhunderts. 74—75. I. No. 22. (Beschr. Verz. der illum. Handschr. in Österr. VII/2.)

folytatja a *Tudósítás* — a' midőn magam is újság íróvá lettem, azt óhajtom, hogy mind másoknak újság levelei, mind az enyimek haszonnal olvastassanak.“

A *Magyar Almanak* tehát nem közönséges naptár, hanem az újságolvasók számára készülő évkönyv, a mai újságnaptárak első hazai őse. Az újsággal való szoros összefüggésre utal az a tény is, hogy a *Magyar Almanak*ot ingyen ígéri DECSY a *Magyar Kurir* előfizetőinek. Igaz, hogy a kötetek „bolti ára“ sem magas: 30 krajcárt kért érte a szerkesztő azoktól, akik nem előfizetők, akkor is, ha a könyv „hús árkusra megyen“.

Az Országos Széchényi Könyvtárban a *Magyar Almanak*nak három évfolyama található; könyvészeti forrásaink is ennyit ismernek, valószínű tehát, hogy több nem jelent meg. Már az első — 1794. évi — kötet 486 oldalra, tehát a tervezett 20 árkusnak többszörösére terjed. *Előljáró beszédében* ismét az újságolvasók érdekeit hangoztatja: „Mihelyt a két Magyar Haza prédikátorává tétettem, mingyárt azon kezdettem gondolkodni, miként kellene, 's lehetne az újságok olvasásában gyönyörködő Publicumnak ezen nemes foglalatosságát foganatosabbá tenni, 's egy rövid utat készíteni Európa jelenvaló állapottyának esméretére, melly nélkül lehetetlen annak történeteit, és változásait illendőképen érteni. Hogy legalkalmasabb eszközök légyenek ezen feltételnek elérésére a' Geográfia, Historia és Politica, senki kétségbe nem hozhattya; de mivel sokaknak sem idejek, sem hivatályok, sem világi szorgalmatosságok, sem egyéb körülállásaik nem engedik ezen hasznos és szükséges tudományoknak gyakorlását: summásan kellek nekik azokat a' dolgokat szemeik eleibe terjesztetni, a' mellyeket mások sok munkával, és költséggel szoktak magoknak meg szerezni.“ „Tálám egyetlen egy nemzet sins Európában, a' melly illetén foglalatú könyvetskét ne készítettett volna magának; hát mi nemes indulatú és gondolkozású Magyarok alábbvalók akarnánk e' más pallérozott nemzeteknél lenni?“

DECSY bizonyára a „pallérozott“ nemzeteknél, de különösen a németeknél elterjedt újságlexikonok példáját is szeme előtt tartja. Ő a tudós újságírók közé tartozik, az újságírás az ő számára a történelemnek napról-napra egy-egy leckét adó tanítómestere; *Almanak*jában az események változatos irányai szerint szertefolyó leckéket akarja összefoglalni. Elődje ebben a magyar újságírás első úttörője, BÉL MÁTYÁS, aki latin újságjához hónapról-hónapra az eseményeket egységesen áttekintő „*Syllabus rerum memorabilium*“ című mellékletet csatolt. Az újságok tudományos jelentőségének hite elevenen él DECSYben; *Almanak*jának egy másik helyén (67. l.) ezt írja: „A közönséges újságoknál

nintsen egy alkalmasabb eszköz, mind a' világi történeteknek isméré-
tére való jutásra, mind a tudományoknak terjesztésére nézve."

A „*Magyar Almanak*“ első kötete tartalmának legjelentősebb része különben — a kalendáriumon és az Európáról adott általános „statisztikai“ — valójában, mai szózással élve, földrajzi, történeti, szociográfiai — áttekintésen kívül a fentiekben már vázolt tartalmú címtár. A címtár pontossága érdekében felszólítja az érdekelteket, hogy a beállott változásokat legkésőbb „Kis Asszony hólnapjának végéig“ jelent-
sék. A következő 1795. évi kötetben megrója a szabad királyi városokat, mert nem szolgáltatták be valamennyien a kért adatokat. Ez az 1795. évi kötet egyébként váratlanul egy „Ó-Polynesiának historiája“ című résszel bővül és ezzel mind a megelőző, mind a következő — és utolsó — 1796. évi kötetnél testesebb.

Pedig egyik kötet sem vékony; az eredetileg tervezett terjedelmet mind jóval túlhaladja. Így azután az „*Almanak*“ ára — noha az eredetileg 30 kr.-ban volt megszabva, de később 40 kr.-ra emelkedett — igazán szerény. Vajjon az előfizetők, illetve a vásárlók nagy számára alapította-e vállalatát DECSY, vagy arra, hogy az állandó rovatok előállítására kevés költséget fog okozni s esetleg azonos szedéssről nyomhatók az egymás után következő évfolyamok? Ez utóbbi feltevést valószínűtlenné teszi, hogy mind a három megjelent kötetet más-más bécsi nyomda készítette. Az utolsó kötetet pedig éppenséggel nagyobb, olvashatóbb betűkkel nyomtatta, hogy az olvasók szemét ne fárasssa. Kétségtelen, hogy DECSY sem a munkával, sem a költséggel nem fukarkodott. Miért szűnt meg mégis három év múltán a *Magyar Almanak*? — ez a kérdés egyelőre eldöntetlen marad.

DEZSÉNYI BÉLA.

Változat és nem második kiadás. A MKSzle 1942. III. füzetében DEZSÉNYI BÉLA gondosan hozzászólt „*Kossuth Pesti Hírlapjának változatai*“ című cikkemhez (u. o. II. füzet). A hírlaptörténettudományal rendszeresen és kiváló eredményekkel foglalkozó tudós fogalmat akart tisztázni, ezúttal azonban — könnyen és gyakran megesik — belezavarodott.

Említett cikkemben megindokoltam, hogy KOSSUTH *Pesti Hírlapjának* első számai: a Télihó 2. 1841. I. sz. variánsok — bár a példányok lapfeje, a háromhasábos beosztás és a nyolcoldalas lapterjedelem megegyeznek — mert

1. a később nyomott „második kiadás“ az elsővel szemben a „*Journalistica*“ című cikket, a cikk tartalmának a meggondolásával, az első oldalra helyezi és tárcaszerűen közli. A tartalmi fontosság megítéléséből származott áthelyezés a cikkek helyének, tehát a lapnak belső formái megváltozását eredményezte.

2. Tartalmi eltérést a vizsgált számok hirdetési rovatai tüntetnek fel: sok hivatalos és magánhirdetés nincsen meg a második, illetőleg az első kiadásban és megfordítva (bővebb indokolásukat v. ö. az eredeti cikkben. (MKSzle, 1942. II.)

A két, egy idővel keltezett *Pesti Hírlap*-szám tehát formai és tartalmi különbségekben „variál“ egymással. E változások tárgyalása közben — természetesen — nem hagytam figyelmen kívül Kossuth *Pesti Hírlapja* második kiadásának történetét s azt hiszem, ez tévesztette meg DEZSÉNYIT.

Mit is nevezünk variánsnak?

KARL LÖFFLER két címszó alatt magyarázza a fogalmat (*Lexikon des Gesamten Buchwesens*, III.): Variant és Varietät.

A „Variant“ = bizonyos irodalmi termékek és megfelelő többes példányaik egy és ugyanazon szöveghelyeinek eltéréseivel, melyet a másolók, az előállítók, vagy egyéb körülmények hoztak létre. Az így keletkezett variánsok megmagyarázása a kritikai kiadásokat sajtó alá rendezőknek a feladata; ők mutatnak rá az eredeti és az utána készült szövegek eltéréseire.

A „Varietät“ = a nyomdatermékeknek és többes példányaiknak a szedéstechnikában, nyomástípusban mutatkozó eltéréseivel. Ilyen esettel állunk szemben még akkor is, ha a nyomda a leggondosabban igyekezett az első, az eredeti példányt utánozni s mégis más sortávolságok, sor- és betűközök stb. mutatkoznak a „második kiadásban“.

Látjuk, LÖFFLER hasonló ismertetőjegyeket — az eredetitől tartalmában és formában eltérő megjelenési mód — használ a változat meghatározására. A mi változatunk sem egyéb, mint az eredetinek attól különböző és más körülmények között, okok miatt létrejött válfaja.

DEZSÉNYI szeme előtt az önálló munkák, könyvek — ellentétben a periodikus nyomdatermékekkel — I., II. stb. kiadásai lebeghettek, melyeknél a szövegben semmi, a címlapon legfeljebb a kiadás száma jelenti az eltérést (szerintünk ez is csak változat, vagy legalább annak tágabb értelemben vett faja).

A hírlap- és folyóiratoknál nem ritka az után-, vagy újranyomás, réimpression. Ilyen pl. a *Réimpression de l'Ancien Moniteur*, a francia forradalom újságának, a *Gazette Nationale ou le Moniteur Universel*-nek újranyomása, mely jóval kisebb formájával is eltér az eredetitől s szedéstükre stb. miatt is változata annak. Tehát a tipográfiai eltérést feltüntető újabb kiadások változatok még akkor is, ha szöveghűek (nem tartalmazznak sem többet, sem kevesebbet), ha az elfogyott irodalmi terméknek csupán pótlására készültek. A mi esetünk tehát, mely a hirdetések felfrissítve, a lapot aktualizálni, a cikkek felcserélésével azt érdekesebbé tenni óhajtotta, változat a legjavából.

DEZSÉNYI cikkét még egy pontjában kell vitatnunk. „Szerzőnk azonban túlszerű volt, mikor azt állította, hogy az első magyar hírlapváltozatot fedezte fel“ — írja. Itt úgy látszik emlékezőtehetsége hagyhatta cserben, mert az én cikkem abból indult ki, hogy az általa felfedezett 1848-as hírlapváltozattal szemben a *Pesti Hírlap*nak 1841-es változatáról nem meri állítani legrégebbi voltát, mert éppen az ő esete int óvatosságra.

SZEMZŐ PIROSKA.

Tanári könyvtárak. Teljes könyvtár nincs ugyan a világon, nem is lehet, de köztudomás szerint vannak olyan könyvtárak, amelyek egy-egy meghatározott területen a viszonylagos teljesség elérésére törekszenek, hogy lehetővé tegyék a tudományos kutatómunka végzését. Az iskolák tanári könyvtárai nem ebbe a csoportba tartoznak, mert jóval szerényebb a céljuk: a tanároknak szaktárgyaikban való képzettségét igyekeznek színvonalon tartani s egyúttal az iskolában folyó nevelő-tanító munka tökéletesítéséhez akarnak hozzájárulni. Ebből a célból nyilván következik, hogy a tanári könyvtárak alapanyagának összeállításában és évről-évre való fejlesztésében nem lehet helye az öletszerű eljárásnak, hanem jól átgondolt tervet kell követni a beszerzendő könyvek összeválogatásában. A legfelsőbb tanügyi hatóság nagyon bölcsen gondoskodik is róla, hogy ez a nélkülözhetetlen tervszerűség megvalósítható legyen. A vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából az Országos Közoktatási Tanács legutóbb 1929-ben szerkesztett egy ilyen című munkát: *Könyvjegyzék a középiskolai tanári könyvtárak számára*. E könyvjegyzék kiadásának eszméje a budapesti középiskolai tanárképzőintézet elnökségétől származik, de a kiadványnak előzményei is vannak: már 1895-ben, sőt még régebben, 1886-ban is megjelent ilyen tájékoztató és irányító könyvjegyzék.

Ezek a kiváló szakemberek közreműködésével készült művek csakugyan alkalmasak is lettek volna arra, hogy biztosítsák a tanári könyvtárak állományának első összeállításában és későbbi fokozatos fejlesztésében az annyira kívánatos tervszerűséget. De minthogy végeredményben minden dolog személyi tényezőknön fordul meg, a különféle tanári egyéniségekben rejlő személyi mozzanatok bizony igen sokszor eltolódásokat okoztak és okoznak a tárgyi szempontok érvényesülésében. A könyvtár fejlesztésére fordítható összeg rendszerint nem olyan nagy, hogy mindegyik tárgy könyvanyagát arányosan lehetne belőle gyarapítani. Mivel pedig egy-egy iskolának különféle szakos tanárai rendszeren nem egyforma hévvel sürgetik a maguk szakjába vágó újabb meg újabb könyvek beszerzését, természetes, hogy az egyik tárgy irodalma gazdagabb lesz a könyvtárban, mint a másiké. Ha például a természetrajz tanárai nem állnak elő kívánságokkal, akkor a tanári könyv-

tár nem vásárol természettudományi könyveket. Ha véletlenül egy jeles szótáríró akad a tanári karban, akkor az ő szükségleteinek kielégítésére talán a szokottnál gazdagabban felszerelik a tanári könyvtárt a szótár-irodalomnak legkülönbözőbb alkotásaival. Ha a testületnek valamely érdemes és becsúzó tagja — mondjuk — élő idegen nyelvi tankönyveket szerkeszt, azt rendszerint a tanári könyvtáron is észre lehet venni, mert esetleg garmadával találjuk benne a külföldi tankönyv-irodalomnak mintául vett hasonló termékeit. Így tükröződik gyakran egy-egy tanár egyénisége a tanári könyvtár beszerzési leltárában.

Ilyen személyi természetű mozzanatokon kívül azonban még más okok is közrehatnak abban, hogy a tanári könyvtárak állománya nem úgy bővül, mint a hivatalos könyvjegyzék összeállítói eltervezték. Nem a mostani állapotokról beszélek, mert azokat nem ismerem, de egy időben elég gyakori volt az az eset, hogy a minisztérium a szerző vagy a kiadó kérésére megvette a könyvnek egy csomó példányát, azután szétszórtta a különböző iskolák tanári könyvtárai között. Ily alkalommal nem egyszer előfordult, hogy az iskola mindjárt megjelenésekor megvásárolt valamely új magyar könyvet, s egy év elteltével ugyanazt a könyvet még egyszer megkapta a felsőbb hatóságtól ajándékba. Az ilyen tervszerűtlen könyvtárfejlesztésnek pedig az lett a sajnálatos következménye, hogy némelyik könyv két példányban is megvolt a tanári könyvtárban, a másik pedig nem volt meg egy példányban sem. Megtörtént persze az is, hogy a tanári könyvtár így ajándékozás által olyan művel gyarapodott, amelyre az iskolának nem volt éppen túlságos nagy szüksége, ellenben például egy kiváló didaktikai mű áldozatkész kiadója nem tudta elérni, hogy a felsőbb hatóság legalább néhány példányt vegyen a műből a középiskolai tanári könyvtárak számára, pedig a magyar oktatási irodalomnak ez a klasszikus alkotása éppen középiskolai tanároknak van szánva.

Mindazáltal, ha a tervszerűség ilyesféle okok miatt nem nyilvánulhatott is meg mindig a könyvállomány gyarapításában, a tanári könyvtárak, kivált a gazdagabbak, egészben véve jól betöltötték rendeltetésüket: nemcsak a tanárok tudományos továbbképzését szolgálták kielégítő módon, nemcsak a nevelői és tanítói rátermettségnek voltak segítségére a gyakorlati pedagógiai és didaktikai-módszertani irodalom termékeivel, hanem akárhányszor még tudományos irodalmi munkásság végzésére is alkalmat adtak.

Ezen a kérdésen elmélkedve fájó szívvel gondolunk azokra az elcsatolt területen maradt tanári könyvtárakra, amelyeknek gondozásában egykor fiatalos lelkesedéssel magunk is résztvettünk. Vajjon mi lett a sorsuk azoknak a magyar könyveknek, amelyeket annakidején annyi szeretettel forgattunk? Vajjon áldozatul estek-e az idők változásának, s ha talán az enyészettől megkímélve egyelőre még csak a használat-

lanság pora lepi be őket, nem lehetne-e kiemelni őket a sutbavetetttség homályából, hogy teljesíthessék-e minden könyvnek szép hivatását: terjeszthessék a műveltséget, a világot azok körében, akik értik azt a nyelvet, amelyen írva vannak?

NAGY J. BÉLA.

Színházi lapok az Országos Széchényi Könyvtárban. Mikor 1790. október 25-én nagy nehézségeket leküzdve, számtalan akadályt elhárítva KELEMEN LÁSZLÓ elindította Thália szekerét a rögös magyar úton, talán még a legvérmesebb derulatók sem merték elhinni, hogy a magyar színművészet rövid 150 év alatt el fog jutni a színjátszó művészet legmagasabb csúcsáig, oda, hová a nyugati kultúrnépek színjátszó művészete több mint 300 év alatt ért fel.

A magyar színjátszás elindulásakor annak minden előfeltétele hiányzott, ami azt kellőképp támogathatta volna. Nem voltak tanult színészei. RÉDEY TIVADAR a „Nemzeti Színház történeté“ -ben helyesen jegyzi meg, hogy a színészek szövetkezése dilettánság volt és nem valódi művészi hivatás betöltése. Nem volt a társulatnak rendezője és nem voltak oly hírlapok, folyóiratok, melyek a nyilvánosságot kellőképp tájékoztatták volna a színházi eseményekről és ébren tarthatták volna a közönség figyelmét a színházi dolgok iránt.

És mindezeknek a hiányosságoknak dacára a színjátszás magyar földbe kapaszkodó gyökere mégis csak kihajtott.

Ha KELEMENNEK nem is sikerült a gyöngé hajtásból erős törzset nevelni, sikerült az az erdélyi színjátszó társaságnak, melynek lelkes vezetői eltelve az anyaország iránti szeretettel, arra törekedtek, hogy az erdélyi társulat színjátszó művészetét Magyarországra is átplántálják. Így jutott aztán színművészetéhez előbb Debrecen, majd Szeged és Budapest.

A színjátszás eme vándor korszakában, a kezdet első négy évtizedében Magyarországon mindössze két újság jelent meg, a *Magyar Hirmondó* (I.) és a „*Mindenes Gyűjtemény*“, Pozsonyban és Rév-Komáromban. A többi újságok: a „*Hadi és más nevezetes Történetek*“, a „*Magyar Kurir*“, a „*Magyar Hirmondó*“ (II.) és a „*Bétsi magyar kurir*“ mind Bécsben jelentek meg és így nem is tarthattak fenn szorosabb kapcsolatot a magyar színjátszással. Elvértve megjelent ezekben egy-egy színházi hír, de ez csak felemlítése volt az előadott darabnak és bő felsorolása a megjelent előkelő személyiségeknek.

A színjátszás első négy évtizedéből csak két színházi újságot ismerünk. Mind a kettő németnyelvű volt és a magyar színjátszással nem foglalkozott. Ezek az újságok: a Nagyszébenben 1778. április 20-án kiadott „*Theatralisches Wochenblatt*“ és az 1799-ben Pozsonyban kiadott „*Allgemeine Theater Zeitung*“. A Széchényi Könyvtárban csak ez utóbbi van meg.

Az 1800—1833. évek közti színészet a magyar színháztörténelem legsivárabb korszaka. Egyedül a kassai társulat, melyben előbb BERZEVICZY, majd gróf CSÁKY vezetése alatt az akkori idők legjobb színészei tömörültek össze, volt Thália igaz temploma. Ezek közül a színészek közül sokan az 1837-ben megnyíló Nemzeti Színház első gárdájában fényes nevet biztosítanak maguknak. De nevezetes ez a kassai színészet még arról is, hogy 1830-ban gróf CSÁKY TIVADAR szerkesztésében megjelent az első magyar színházi lap „Nemzeti Játékszíni Tudósítás” cím alatt. Sajnos, ez a lap csak egy évig élt. Az Orsz. Széchényi Könyvtárban nincs példány belőle.

A pesti és a budai közönség ebben az időszakban csak a vidéki, különösen a székesfehérvári társulat vendégszerepléseinek köszönhette, hogy néha magyar előadást is láthatott.

Amikor a Kassáról 1833-ban eltávozó színészek egy része a Vár-színházba bevonult, akkor indult a magyar színházi sajtó is virágzásnak. Ebben az időben jelent meg a „Regélő” és a „Honművész”. Mindkét lap bőven foglalkozott színházi eseményekkel.

A Nemzeti Színház megnyíltá évében, 1837-ben jelent meg első ízben az „Athenaeum” című lap is. Ez a lap különösen sokat foglalkozott színházi eseményekkel és a kritikáit nem kisebb nagyságok írták, mint VÖRÖSMARTY MIHÁLY és SCHEDEL (TOLDY) FERENC.

Az ezt követő időben megjelenő napi és időszakos lapok mind nagyobb és nagyobb teret nyitnak a színházi események számára.

A Nemzeti Színház megnyíltá utáni időben az első újság, mely színházi szaklapnak indult a tolnai gróf FESTETICS LEÓ szerkesztésében és kiadásában 1853-ban megjelent „Déliabáb” című lap. A lap alcíme: „Nemzeti Színházi Lap”, mely alcím azt dokumentálja, hogy e lap különösen a Nemzeti Színház társulatának színjátszásával kíván foglalkozni. A lap azonban nem volt tisztán színházi lap. A színházi rovatokon felül még következő rovatokat tartalmazta: beszélvények, életképek, történet- és korrajzok, utazási napló és levelek, tarkaképek, budapesti hírek stb. A lap csak rövid életű volt, 1853. januártól 1854. február 19-ig élt.

Azután megint hosszú szünet következik, míg végre 1859-ben Kolozsvárott a „Kolozsvári Színházi Közlöny” és 1860-ban Pesten EGRESSY GÁBOR szerkesztésében a „Magyar Színházi Lap” jelenik meg. A kolozsvári színházi lap mindössze két évig, EGRESSY lapja pedig csak egy évig élt.

Budapesten ezután már mind gyakrabban jelennek meg színházi szaklapok. Így 1863-ban a „Színházi Látszó” és a „Zwischenakt”, 1864-ben a „Látszó” és 1869-ben a „Színházi Lapok”. Ezek mind rövid-életűek voltak. Az első hosszabb életű, azaz már öt évig élő színházi szaklap az 1870-ben megjelenő „A szinpad” volt. Ettől az

időtől kezdve már nincs év színházi szaklap nélkül, sőt a legtöbb évben több szaklap is megjelent. Legtöbbje csak rövid életű volt, alig egy-két évet élt. Hosszabb életű a „*Színészek Lapja*“, mely 56 évig, a „*Színészeti Közlöny*“, mely 28 évig, a „*Szöveges és Képes Magyar Színpad*“, mely 18 évig, a „*Színházi Élet*“, mely 33 évig élt. Budapesten 1853-tól 1942. év végéig 124 színházi szaklap jelent meg.

A vidéki városokban megjelent színházi lapok közül természetesen nagyobb jelentőségűek az állandó színházzal bíró nagyobb városokban megjelent lapok.

Azt már említettem, hogy Kassán 1830-ban és Kolozsváron, — melynek a vidéki városok között a legrégebb színházi kultúrája volt — 1859-ben jelent meg az első színházi újság. Hogy a többi, állandó színházzal bíró városokban mely években jelentek meg az első színházi lapok, az Orsz. Széchényi Könyvtárban meglévő színházi lapok alapján a következőket állapítottuk meg:

Aradon 1878-ban, Debrecenben 1896-ban, Győrben 1899-ben, Kassán 1879-ben, Miskolcon 1901-ben, Nagyváradon 1886-ban, Pózsonyban 1885-ben, Szegeden 1897-ben, Temesvárt 1885-ben.

Ezenkívül még az ország kisebb városaiban is jelentek meg színházi szaklapok. De ezek egyikének se volt hosszabb élete, a legtöbbje egy évet se élt. Az Orsz. Széchényi Könyvtárban 54 kisebb városnak a színházi lapjai találhatók meg.

Külföldön megjelent magyarnyelvű színházi lap is található az Orsz. Széchényi Könyvtárban. Mindkettő Chicagóban jelent meg. Ezek az 1930-ban megjelent „*Színházi Újság*“ és az 1938-ban megjelent „*Magyar Élet*“.

A színészet történetkutatóinak gyakran nagy hasznára lehetnek úgy Budapesten, mint a vidéki városokban megjelent színházi lapok.

Annak, hogy a kutató kellőképpen használhassa ezeket a lapokat, előfeltétele az, hogy tudja, mely városokban és mely években megjelent szaklapok állanak rendelkezésére.

A kutatók ezirányú munkáját megkönnyítendő, az Orsz. Széchényi Könyvtárban található színházi lapokról szakkatalógust állítottam össze, mely most már a kutatók rendelkezésére áll, az Orsz. Széchényi Könyvtár hírlaptárában.

JÓNÁS ALFRÉD.

Valóban nincsen egykorú adatunk régi magyar misekönyvek áráról? KELÉNYI B. OTTÓ „*Bakócz Tamás és egy budai polgár misekönyvüzletének bonyodalmai*“ című érdekes cikkében,¹ Budán, 1491. január 3-án kelt oklevelet ismertet. A XV. századbeli magyar könyvkereskedelem szempontjából is figyelemreméltó oklevél arról értesít,

¹ MKSzele 1942. évf. IV. füzetébcn.

hogy VOGELBAIDER LÉNÁRD budai polgár, a városháza közelében fekvő házát „reverendissimo domino Thome de Erdewd episcopo Jauriensi pro mille florenis auri, quibus eidem domino episcopo pro libris missalium obligatus extitisset, pignoris titulo obligasset“.² Halála után — hagyatékában pénz nem lévén — végrendeletének végrehajtója kénytelen volt a házat zálogba adni, végül eladni, mert TAMÁS püspök pörrel szorította az 1000 aranyforint kifizetésére.

BAKÓCZ a misekönyveket nyilván eladás céljából, bizományba adta át a könyvtárosnak és felmerül a kérdés, hogy VOGELBAIDER az 1000 aranyforinttal körülbelül hány darab misekönyvért tartozott? KELÉNYI „az esztergomi misekönyvek árára közvetlen adataink hiányában“, egy „Missale Wratislaviense“-re hivatkozik, amely 1497-ben 3½—4 frt-ba került (a kötött példány félforinttal drágább) és ebből arra következtet, hogy a könyvtáros körülbelül 250 drb misekönyv eladására kaphatott megbízást.

Bár a XV. századi európai könyvpiac árait a könyvek művészi kivitele, kötése, nehézkes szállítása, valamint a kereslet törvényei valószínűleg mindenütt hasonlóan befolyásolták, a hazai könyvkereskedelem története szempontjából mégsem felesleges, ha régi magyar misekönyvek áráról néhány egykorú följegyzést összefoglalunk:

A könyvtáros „pro libris missalium“ tartozott, de az oklevélből nem derül ki, hogy kéziratos vagy nyomtatott misekönyveket kapott-e bizományba. Nyilván mind a kétfélet, mert hiszen 1490-ben az esztergomi misekönyv még csak harmadízben hagyta el a sajtót és nyomtatott kiadásai mellett — különösen főpapok és előkelő könyvbarátok körében — a miniatúrákkal díszített kéziratok keresettebbek voltak. Mít fizettek kéziratos misekönyvekért? Az Országos Széchényi Könyvtár egyik pozsonyi misekönyvébe pl. 1473-ban bejegyezték, hogy 20 évvel ezelőtt 2 florenusért vásárolták.³ IVÁNYI BÉLA már idézett és a magyarországi könyvkultúra kutatói számára nélkülözhetetlen adattárában viszont azt olvassuk, hogy „1450. május 18-án JÁNOS kolozsvári dominikánusperjel... két missalét és egy graduálét 24 aranyforintért elad HERPEI MÁRK erdélyi alvajdának“.⁴ Ez a feltűnő értékkülönbség valószínűleg a könyvek művészi kivitelében rejlik. A po-

² Az esztergomi főkáptalan orsz. levéltárában őrzött oklevél eredeti szövegét kivonatolva közli IVÁNYI BÉLA: Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon. 1331—1600. Bp., 1937. 16. l. 27. sz. a.

³ „Anno Domini (1473.º in die purificationis Marie Iste liber est redemptus a quodam bono viro, qui istum librum comparavit pro 2bus florenis ante XX. annos...“ Közli BARTONIEK EMMA: Codices Latini Medii Aevi. (Bp., 1940.) 220. sz. a.

⁴ ld. 11. l. 13. sz. a.

zsonyi misekönyv egyszerű kézirat, a két kolozsvári misekönyvet és graduálét nyilván szép miniatúrák díszítették, vagy rézveretes, finom bőrkötésük is volt.

Vannak értesüléseink nyomtatott misekönyvek áráról is. Így az Országos Széchényi Könyvtár 1495. évi esztergomi missaléjának egykorú kötéstáblájában érdekes bejegyzést találunk. Tulajdonosa beírta, hogy a könyvet 1497-ben Buda várában vásárolta 3 florenusért.⁵ Ez az esztergomi misekönyvnek egyik legszebb kiadása, művészi fametszet-díszével, szép betűtípusával JOANNES EMERICUS velencei officinájában készült. Ugyancsak velencei nyomtatvány az esztergomi missale 1518. évi kiadása⁶ is, melynek a Szeged-Alsóvárosi Ferencesek könyvtárában levő példányába egykorú kéz ezt írja: „florenis 2 et D 20“.⁷

A miniatör és a könyvkötő munkájáról is hallunk hírt. A győri Szent Demeter-oltár javainak a XVI. század elejéről való leltárában olvassuk: „Item idem altare habet unum librum missalis de pergameno, que ego feci illuminare fl. IX et ligare fl. 1½...“⁸ Mivel a XV. századbeli nyomtatványok, főleg egyházi szerkönyvek hártypéldányait — a kéziratok mintájára — sokszor festett iniciálékkal, lapszéldíszsel díszítették, fametszeteiket kiszínezték,⁹ a győri pergamen-misekönyv miniatörának munkadíjáról szóló feljegyzés nemcsak a kéziratost, hanem a nyomtatott magyarországi misekönyvek árára is fényt vet.

HUBAY ILONA.

Használtak-e a kaszinók a könyv- és hírlapkiadásnak? című cikkében a múlt számunk Kisebb közlemények rovatában foglalkozik DEZSÉNYI BÉLA a „*Hasznos Multságok*“ 1840. augusztus 15-i számában M— I—. jelzéssel (feltételezhetően MÁJER ISTVÁN tollából) „*Casinóink' hatása nemzeti fejlődésünkre 's művelődésünkre*“ címen megjelent közleménnyel. A közlemény szerint a casinói egyesületek könyvrendeléseivel és előfizetéseivel a sajtó „nemcsak nem

⁵ „Ego Matheus Rosarius canonicus Ecclesie Posoniensis emi hunc librum florenis III. In castro Budensi auxilio egregii Johannis Erdély vice Thezaurarii Regiae Maiestatis ut memoriam sui habeam circa (diem) Elizabeth vidue Anno domini millesimo Quadrigentesimo Nonagesimo septimo.“ Közlöm „*Missalia Hungarica*“ c. bibliográfiám 7. sz. a. (Bp., 1938.)

⁶ v. ö. *Missalia Hungarica* 22. sz.

⁷ Ezt a bejegyzést RADÓ POLIKÁRP dr. találta legújabban. A könyv könyvtári jelzete: 211/962.

⁸ Iványi id. m. 17. l. 32. sz.

⁹ ld. az esztergomi misekönyv 1498. évi velencei kiadásának VÁRADI PÉTER kalocsai érsek és PERÉNYI PÉTER váradi püspök tulajdonából való gazdagon illuminált hártypéldányait. (*Missalia Hungarica* 8. sz.)

nyeri, hanem vesztett“, mert azzal, hogy e kaszinók könyvet vesznek s lapokat járatnak, a magán könyvvásárlók és lapelőfizetők száma csökkent, amely állítással szemben DEZSÉNYI BÉLA cikkének végén azt a megállapítást teszi, hogy „a kaszinók s a kávéházak szerepe az újság és a könyv életében nem elhanyagolható tényező“.

M— I—. általánosságban tartott megállapításával szemben talán nem érdektelen DEZSÉNYI megállapításának konkrét igazolására a Nagykőrösi Kaszinó fennállásának százéves jubileuma alkalmával 1939-ben kiadott s a Kaszinó történelmét tárgyaló munka némely adata s ezek közül legfőképp azon adat, mely határozottan ellene szól M— I— közleménye azon állításának, hogy a tagoknak csak helyben, a kaszinók helyiségeiben szabad olvasniok. A Nagykőrösi Kaszinó első alakulásában mint „Olvasó Társaság“ kezdi meg 1838-ban működését s alakulása az akkori szokás szerint mint részvényes társaságé, csak rövid időre, évről-évre, legfeljebb pár évre történvén, 1842-ben újból megalakul, illetve „áll össze“ egy évre s az akkor elfogadott alapszabályok (aláírók kötelezvénye) mai napig fennmaradván, annak utolsó pontja tartalmazza mint az alapítók közötti megállapodást a következő szempontunkból érdekes adatot: „Hírlapokat megérkeztek után 3 nap mulva lehet kivinni részvényeseknek, oly móddal, hogy a' kiviendő hírlap félévi díjját leteszi, vagy ennek erejéig kötelezvényt ad az arra ügyelő kezelőnek', s a' kivitt hírlap számát, nevét 's kivitele idejét az erre rendelendő jegyzőkönyvbe be jegyzi; 's az illy módon kivitt hírlapot 3 napig fizetés nélkül magánál kiki megtarthatja, azontul pedig 3 váltó kr. díjj mellett.“

A Társaság, mely első alakulásakor (négyen vettek részt az alapításban, közöttük TANÁRKY GEDEON a későbbi kultuszállamtitkár) a „Jelenkor“-ra és a „Hazai Tudósítás“-ra fizet elő, második alakulásakor, 1842-ben, mikor az alapítók száma már 11-re növekszik s TANÁRKY neve mellett NYÁRY PÁLét is ott találjuk, a már hivatkozott alapszabályok első pontjában foglalt megállapodásban intézkedik a járandó lapokat illetőleg, mégpedig a következőképp: ha húsz részvényes lenne, előfizet az „Allgemeine Zeitung“, „Pesti Hírlap“, „Világ“ és „Athenaeum“-ra, ha a részvényesek száma harmincra szaporodik, megrendeli az „Erdélyi Híradó“-t és „Magyar Gazdá“-t s ha végre negyven a részvényes, a lapokat a „Jelenkor“, „Hírnök“ és „Beszélytárs“-sal „szaporítja“. Tehát a negyedik évben az első két lap helyett már kilencre fizetnek elő, illetve szándékoznak előfizetni. Ez az adat is M— I—. állításával szemben azt látszik mutatni, hogy vannak szempontok, melyek szerint a sajtó nyert a kaszinókkal. De közvetve a továbbiakban is van nyeresége, mert az „Olvasó Társaság“ példát mutat s az Olvasó Társaságot, mely a tekintélyes birtokos nemesség

s a közbirtokosság társadalmi szervezkedése hamarosan már 1843-ban követi a „szabad“ város polgári társadalmának szervezkedése, a „Közönséges Olvasó Társaság“ vagy mindjárt az első alapszabályban más-kép a „Polgári Casinói Társaság“-nak is nevezve. Az első ülésén (1843. augusztus 20) tizenhárman vannak jelen s ezek között is hét, mint a neve előtt jelzi, „nemes“. Ők már hat évre szervezkednek, ami az ön-bizalom erős jele s tagjainak száma is tekintélyes, hamarosan 117.

Az alakuláskor két lapra fizet elő, a „Pesti Hírlap“-ra és a „Honderű“-re, majd 1845 és 46-ban a „Pesti Hírlap“-ot, a „Budapesti Hir-adó“-t, a „Jelenkor“-t és „Társalkodó“-t, a „Magyar Gazdá“-t, az „Életképek“-et és a „Pesti Divatlap“-ot járátja.

Az olvasók taborának ilyen társulati (kaszinói) megszervezésével kétségtelenül nyernek a hírlapok és mindenesetre a cél, a sajtó útján a közművelődés emelése, hiszen a „Közönséges Olvasó Társaság“-nak (közönséges alatt általános értendő) első alapszabályainak első pontja szerint kimondottan is „célja: a csinosb társalgás, a véleményben és helyzetben különbözők közeledése, a közértelemiség előmozdítása...“

Mindkét társaság alapszabályainak van még egy-egy másik érdekes pontja, mely ellene látszik szólni M— I—. azon állításának, hogy a kaszinókban „pipafüstös lárma“ zavarja az olvasókat. Az „Olvasó Társaság“ alapszabályának első pontja, mely az előfizetendő lapokat jelöli ki, egyben úgy rendelkezik, hogy két szobájából „az egyikben dohányozni nem lehet“, a „Közönséges Olvasó Társaság“ pedig alapszabályainak 16. pontjában mondja ki, hogy: „Az olvasó-teremben a dohányzás s a hangos beszéd, mint cél ellenesek, tilalmaztatnak“ és sok időnek kellett elmúlnia, mikor a két Társaság 1848 márciusában kétségtelenül a forradalmi egyenlőségi mozgalom hatása alatt először, majd az idők folyamán ismételtelen megkísérelt egyesülése végre a jelen század elején a „Nagykőrösi Kaszinó“ elnevezéssel megtörténik s egy régi kúriában szép és tágas helyisége van, hogy az 1905. évi közgyűlés a kaszinó „otthonosabbá tételével“ „az olvasószobában a dohányzási tilalmat“ hatálytalanítja.

De nézzük most a Nagykőrösi Kaszinó történetének adataiból mit találunk a könyvekre vonatkozóan. M— I—. közleményében azt állítja, hogy „hol előbb 20 vagy 30 példány vétették meg valamely magyar könyvből, most alig kel 2 vagy 3 el, mert a kik előbb olvasmányokat vettek s könyvtárcskákat gyűjtögettek, most tagjai a helybeli casinónak, hol majd minden magyar könyv és folyóirat megszerzetik és olvastatik...“ Az Olvasó Társaság már hivatkozott első (1842. évi) alapszabályaiban nem intézkedik könyvekről vagy azok beszerzésének szándékáról s míg a járattott lapok száma az idő halad-tával emelkedett, könyvállománya 1863-ban csak 165 kötet, ami aján-

dékozás és vétel útján jött össze az évek hosszú sora alatt. 1864-ben merült fel a Társaságban a könyvtár létesítésének „örömmel üdvözölt“ gondolata s az „többek által felkaroltatván“, hamarosan 250 drb, a tagok által ajándékozott könyvvel gyarapodik. A tagok buzgósa közadakozásból „a könyvek célszerű elhelyezése tekintetéből egy könyvtartót“ szerez és a Társaság választmánya „a könyvek csinos helyisége felállításáért a tisztelt adakozóknak köszönetet szavaz“, a közgyűlés pedig a pénztári maradvány felét, 60 frt-ot a „csak gyenge csírájában levő társulati könyvtár ápolására“ fordítani rendeli. A 60 frt-os hozzájárulás a Társaság költségvetésében állandósult s ettől kezdve (a kaszinói jubileumi évig és a mai napig is) a könyvtár gyarapításáról költségvetésileg állandóan gondoskodás történik. A „Közönséges Olvasó Társaság“ a könyvek pártolásával más képet mutat. Már korán „büszkesége“ a könyvtár, könyvvállományának gyarapítására bálakat is rendez s egy fennmaradt jegyzék szerint állománya 1859-ben 319 kötet 281 o. é. forint értékében. Az értékelést SZABÓ KÁROLY és SZILÁGYI SÁNDOR, akkori nagykőrösi gimnáziumi tanárok, a két ismert történetíró, a Tudományos Akadémia tagjai végezték (ARANY JÁNOS a másik Társaság tagja). Ekkor ennek a polgári Társaságnak háromszorannyi tagja van, mint a másik Olvasó Társaságnak, melynek tagjaiból kétharmad tagja a polgári Társaságnak is és mint továbbiakban egy, a helytartósághoz (1859-ben) intézett beadvány mondja, „a könyvtár okozhatta, hogy a másik egylet tagjai tagjai ezen polgári egyletnek is, így mind magok, mind családtagjaik élvezhetvén a könyvtár hasznát, nem lévén a másik egyletnek semmi könyvgyűjteménye.“

A másik egyletnek, az Olvasó Társaságnak talán ekkor még nem is kellett a könyvgyűjtemény, a kúriákon odahaza gyűlt a könyv, amit bizonyít az is, hogy alig pár évvel később, 1864-ben, mikor elhatározzák a könyvtár létesítését, a tagok egyszeriben 250 kötetet kivevő adománygyűjtemény gyarapítják az akkor a Társaság tulajdonában számbavett 165 kötet könyvet. Hogy az Olvasó Társaság kezdetben könyvgyűjtésre nem is gondolt, annak oka azonkívül, hogy tagjainak anyagi erejükénél fogva módjában volt a könyveket maguknak is beszerezhetni, (többször ott találjuk nevüket az e korban megjelenő könyvek előfizetői névsorában), még az is, hogy célkitűzése kifejezetten és kizárólag lapok járatása s az évről-évre később is mindig rövid pár évre történő folytonos újjáalakulás nem is tette lehetővé a könyvtár létesítését. Nagykoroson még e század elején is több tekintélyes anyagú magánkönyvtár volt („könyvtáracsák“ zsúfolt könyvszekrényekben), melyek a családok kihaltával vagy elköltözésével szűntek meg. Egy-egy kuriális háztartás feloszlatakor többször — mint mondták — „kocsideréknyi“ könyv került a református gimnázium könyvtárába, vagy szóródott szét, de

maradt továbbra is jórészt ott Kőrösön más kezekben, ami a kőrösi népsűrűségéhez aránylag mindig nagyszámú honoratiorok nem szűnő érdeklődését mutatja a könyv iránt.

Mérlegelve ezeket az adatokat M— I—. közleménye szempontjából, megállapíthatjuk, hogy a „casino“ az „Olvasó Társaság“ esetében s abban az időben, mikor M— I— cikkét írta (1840), nem vont el senkit a könyvasárlástól, a „Közönséges Olvasó Társaság“ pedig főként olyan elemeket egyesített, akiknek az egyesülés adta meg a lehetőséget olvasmányaik bővítésére, s a könyveknek beszerzésére. Az idevonatkozólag rendelkezésünkre álló adatok különben is a forradalomhoz gyors ütemben közeledő, s a forradalmi és utána következő már megváltozott időkből valók.

Kétségtelenül megállapíthatjuk azonban most egy évszázad távlatából, hogy végső eredményben a kaszinók működése a könyv iránti érdeklődést, a könyv szeretetét és megbecsülését elősegítette, a magán „könyvtárcskák“ mellett fejlődnek ki a kaszinói könyvtárak — mikor ennek ideje elérkezik. A nagykőrösi Olvasó Társaságok egyesülésekor (mikor az először alakult Társaság már Varsói Kaszinó elnevezéssel él) ennek könyvállománya 1199 mű 1723 kötetben, a Közönséges Olvasó Társaság (Polgári Körnek nevezve) pedig 1235 művet 1504 kötetben számlál. Az egyesült kaszinó (most már a jubileumot ünnevelt Nagykőrösi Kaszinó) állandóan gondot fordít a könyvtár fejlesztésére és forgalma is igen élénk. A könyvtár állománya hamarosan 4000 kötet, „immár jelentős gyűjtemény“. A további években is gyarapítják, selejtezik, mindig gonddal kezelik, a tagok „buzgalommal“ használják, a forgalom zavartalan lebonyolítását a jubileumi évben már négy könyvtáros végzi s közülük az egyik, ide írjuk nevét: SÁRKÖZY ALBERT tanító páratlan buzgalom és áldozatos munkával több mint ezer kötet könyvet kötött be igen ízlésesen és tartósan, amivel legalább is ezer pengő körüli megtakarítást juttatván a kaszinónak és a könyvtár állományát is növelte „értékes művek ajándékozásával“.

Ez is bizonyítja, hogy az „Olvasó Társaság“, majd „Városi Kaszinó“ és „Közönséges Olvasó Társaság“, másképp „Polgári Kör“ nemes hagyományai tovább élnek, a tagok adományoznak könyveket, mint hajdan az „Olvasó Társaság“ tagjai, áldozatokat hoznak érte, mint a „Közönséges Olvasó Társaság“ tagjai.

Ezzel zárhatjuk is észrevételeink sorát, melyeket az 1840-ben elhangzott általános bíráló megjegyzésekkel kapcsolatosan a Nagykőrösi Kaszinó százéves történelméből merítve a közleménnyel kapcsolatosan konkrétan tehetünk. A Kaszinó történelme s egy évszázadot felölelően folyamatosan feltárt adatok lehetővé teszik, hogy a mai napig keressük a fejlődés útját s reámutassunk egy akkor megindított mozgalom messze ki-

ható eredményére is, mely mozgalomnak a kezdeti kortárs csak célkitűzésének látta és bírálta. Lehetővé tette észrevételeink megtételét az a gondos munka, mellyel HORVÁTH JÓZSEF* nagykőrösi gimnáziumi tanár a jubiláló kaszinó történetét megírta. HORVÁTH az anyag alapos felkutatásával, ismeretével és feltárásával, mindenkor figyelemmel az ország politikai helyzetére s a közviszonyokra, ahogy azok a kis, de nem jelentéktelen alföldi városra kihatottak, az országos és a helyi történések mérlegelésével írta meg munkáját és adott igen értékes képet Nagykovács megyei város kulturális életéről a kaszinóval vonatkozásban.

JALSOVICZKY KÁROLY.

* „A Nagykovács Kaszinó Százéves Története“, írta HORVÁTH JÓZSEF. Kiadó és tulajdonos: a Nagykovács Kaszinó. Nyomták DAJKA LAJÓS könyvnyomdájában, 1939.